

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ

В.М.ДАНИЛЕНКО

**СПІВРОБІТНИЦТВО КРАЇН-ЧЛЕНІВ РЕВ:
КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ**

Препринт № 6

КИЇВ 1989

У препринтах Інституту Історії АН УРСР друкуватимуться насамперед матеріали з малодосліджених тем, які викликають нині жвавий інтерес громадськості.

Автори цих матеріалів висловлюють свою особисту думку, що не обов'язково збігається з точкою зору редколегії.

Сподіваємося, що такі препринти будуть корисними для співробітників засобів масової Інформації, лекторів, викладачів, студентів, а також для всіх, хто цікавиться вітчизняною історією.

Редколегія буде вдячна всім, хто висловить свої зауваження і побажання щодо надрукованих матеріалів, запропонує нові теми та сюжети для наступних препринтів.

Редакційна колегія препринтів: І.М.Хворостяний /головний редактор/, В.Ф.Верстюк, О.В.Гарань /відповідальний секретар/, В.М.Данилонко, В.С.Коваль, О.М. Майборода, О.Ф.Овсієнко, В.А.Смолій, Д.В.Табачник, І.С.Хміль.

Літературний редактор В.В.Стехун.

Вивчення так званих "білих плям" в історії нашої країни набуло сьогодні принципового значення. Цей образний вислів міцно увійшов у лексикон радянських Істориків та широких кіл громадськості. Що ж до післявоєнної Історії СРСР, то тут замовчувалися або перекручувалися не лише окремі події, а цілі процеси суспільно-політичного й економічного життя, яке було тісно пов'язане з долею інших країн. Зокрема, політичні, економічні й культурні взаємовідносини держав соціалістичної співдружності в радянській історичній та економічній літературі подавалися, як правило, в рожевому світлі: мовляв, немає ніяких проблем і зіткнень національних інтересів, всі питання вирішуються найкращим чином. Якби так було насправді, то не довелося б нині докладати надзусиль для виправлення становища як всередині країн соціалізму, так і в стосунках між ними.

У пропонованій статті автор навмисне обминає досягнення країн-членів РЕВ як загальновідомі. Увага зосереджується переважно на недоліках і прорахунках у галузі співробітництва, без чого загальна картина взаємовідносин залишиться однобокою, прошитою "білими нитками".

х

У січні 1989 р. країни соціалістичної співдружності відзначили 40-річчя створення Ради Економічної Взаємодопомоги. Особливих урочистостей з цієї нагоди не було: в усіх сферах внутрішнього життя та зовнішній політиці учасників РЕВ дедалі більше утверджується діловий, цілеспрямований стиль роботи, позбавлений парадності.

Без пишних промов відбувалося і створення РЕВ, коли 5-8 січня 1949 р. представники Болгарії, Польщі, Румунії, СРСР, Угорщини та Чехословаччини зібралися в Москві на економічну нараду. Було очевидним /і з точки зору соціалістичного будівництва, і з точки зору міжнародних економічних відносин/, що об'єднання мате

ріальних і духовних ресурсів СРСР та країн народної демократії на взаємно прийнятих засадах в настійним велінням часу. Невелике повідомлення про нараду в пресі стало початком відліку діяльності РЕВ.

Тоді ж надійшла звістка і з Югославії, представників якої не було запрошено до Москви. Хоча радянсько-югославський конфлікт, в який були втягнуті й інші країни та їхні комуністичні і робітничі партії, вже розгорівся на повну силу, уряд Федеративної Народної Республіки Югославії /з 1963 р. - Соціалістична Федеративна Республіка Югославія/ висловив своє здивування з приводу того, що ФНРЮ відмовлено в участі в економічній нараді. У ноті, переданій радянському посольству в Белграді, повідомлялося, що рішення наради, особливо принцип рівності і повної рівноправності членів РЕВ відповідають точці зору югославського уряду, і на цій основі Югославія могла б узяти участь у Раді Економічної Взаємодопомоги. При цьому югославський уряд запропонував відновити дію укладених з Югославією угод, в тому числі про дружбу й співробітництво, і припинити ворожу кампанію проти неї. Відповідь була мало обгрунтованою й містила нові звинувачення на адресу уряду Югославії. "Рада Економічної Взаємодопомоги створена не для звичайного економічного співробітництва, яке існує, скажімо, між СРСР і Бельгією чи Голландією по лінії торгівлі, - було сказано в ноті Радянського уряду, форма і зміст якої нагадують стиль Сталіна, - Рада Економічної Взаємодопомоги створена для широкго економічного співробітництва країн, які здійснюють одна щодо одної чесну і дружню політику" /"Правда". - 1949. - 12 февр./.

У лютому 1949 р. до складу РЕВ було прийнято Албанію. Наступного року членом Ради стала Німецька Демократична Республіка. Отже, РЕВ створювалася як регіональна економічна організація лише європейських країн. Саме таке тлумачення дає їй, наприклад, "Большая советская энциклопедия" /Т. 39. - М., 1956/. Згодом це положення довелося переглянути. В 1959 р. соціалістичні країни прийняли статут РЕВ /раніше такого документа не існувало/. В статуті йшлося про важливість співробітництва і з неєвропейськими країнами, а також про необхідність налагодження плідних контактів з тими державами, що не входили до РЕВ. На основі статуту в 1962 р. до Рада було прийнято Монгольську Народну Республіку, 1972 - Республіку Кубу, а в 1978 р. - Соціалістичну

Республіку В'єтнам. Заінтересовані в співробітництві країни дістали статус спостерігачів. З урядом СФРЮ у вересні 1964 р. було укладено угоду про участь останньої в роботі органів Ради. Таким чином, Югославія, не будучи членом Ради, одержала широкі права для співробітництва на взаємовигідній і рівноправній основі з країнами-членами РЕВ, але її керівники вже більше на порушували питання про входження до РЕВ.

Не обійшлося і без прорахунків. Так, згорнули свою діяльність в Раді Економічної Взаємодопомоги представники Албанії. З 1961 р. країна фактично припинила зв'язки з РЕВ, політично і економічно відгородилася від інших соціалістичних держав. Відносини між СРСР і Албанією з ініціативи Радянського уряду було розірвано. Не налагоджено їх і до нинішнього часу. Неодноразові спроби з боку СРСР налагодити нормальне міждержавне і міжпартійне співробітництво з Албанією поки що не дали ніякого результату.

У 60-х роках по суті завершився передінтеграційний, екстенсивний етап співробітництва країн соціалістичної співдружності. В 1971 р. на XXУ сесії РЕВ було прийнято Комплексну програму соціалістичної економічної інтеграції країн-членів РЕВ.

Програма розраховувалася на 15-20 років, тобто на 3-4 п'ятирічки. Однак у процесі співробітництва вона значно, швидше вичерпала свої можливості, перетворившись з програми дій на комплекс побажань. Наприкінці 70-х років форми співробітництва країн-членів РЕВ і їхні організаційні рамки зайшли в суперечність з потребами розвитку продуктивних сил. Соціалістичним державам не вдалося уникнути паралелізму в розвитку народного господарства, та й хто особливо враховував національну специфіку й історичні традиції народів, будуючи соціалістичну економіку? До яких матеріальних збитків, моральних та ідеологічних огрехів вели спроби уніфікації замість інтернаціоналізації ніхто не з'ясував.

На наш погляд, зниження ролі Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції і необхідність вироблення нової концепції міжнародного соціалістичного поділу праці зумовили п'ять головних причин.

По-перше, реалізація програми, прогресивної за своєю основою, спиралася на застарілий механізм господарювання у соціалістичних країнах. Економічні реформи тут або зовсім захлинулися, або проводилися непослідовно і несинхронно. Висунутий ХХІУ з'їздом КПРС і підхоплений іншими партіями заклик "Органічно поєднати

науку й виробництво" багато в чому залишився на папері. СРСР володів найбільшим серед соціалістичних країн економічним і науково-технічним потенціалом, тому найбільшим є і його внесок у зміцнення економіки країн соціалістичної співдружності. Та не треба замовчувати й того, що наші економічні прорахунки, недоробки, зволікання і т.д. призводять до гальмування в співробітництві соціалістичних країн. А в 70-і роки, роки економічного застою й маніпулювання цифрами, ні практики, ні науковці не змогли достовірно оцінити етап розвитку, на якому опинилися і СРСР, і країни соціалізму в цілому.

По-друге, в умовах пануючої в країнах РЕВ адміністративно-командної системи Комплексна програма не змогла стати тією основою, на якій можна було б оперативно приймати кардинальні рішення, гнучко міняти напрями, форми й методи співробітництва.

По-третє, програма не оправляла достатнього впливу на відтворувальні і національні процеси. Хоч вона й називалася програмою "дальшого поглиблення співробітництва", проте досить мілким виявилось в неї "дно" - монополія соціалістичних держав на зовнішньоекономічну діяльність, безправність підприємств і наукових організацій у цій сфері.

По-четверте, напередодні та й в період виконання програми давався зовсім низький рівень розробки валютно-фінансових проблем співробітництва. Взагалі, товарно-грошовим відносинам у соціалістичних країнах-протягом тривалого часу не надавалося належного значення, їх вперто підмінювали адміністративними чи організаційними заходами. Вартісні підйоми інтеграції, особиста заінтересованість виробників фактично ігнорувались. Система ціноутворення спиралася або на жорсткі контрактні ціни, або на механічно занесені із Заходу вартісні характеристики, що і в тому, і в іншому випадку гальмувало розвиток економічної інтеграції, зводило нанівець значення перевідного карбованця. Невдала спроба багатосторонніх розрахунків і тверда вимога збалансованості в двосторонній торгівлі призвели до застою в співробітництві між соціалістичними країнами.

По-п'яте, програма орієнтувалася на незалежність міжнародного соціалістичного поділу праці від світового ринку. А це не правильно, оскільки існує взаємозалежність соціалістичного і капіталістичного ринків.

Окремі економічні стратеги намагалися на це не зважати. Теоретичні установки на віддаленій соціалістичного і капіталістичного господарств і послаблення зв'язків між ними розходилися з дійсністю. Більше того, вони виробляли нігілістично ставлення до проблем перетворення науково-технічної революції в науково-виробничу. Тим часом капіталістичні країни зуміли оволодіти досягненнями НТР і спрямували їх на зміцнення свого ладу, посилення впливу на міжнародній арені. Не виправдала себе і теза про те, що соціалістичні країни здатні гідно відповісти на будь-який виклик Заходу. Дуже швидко з'ясувалося, що це не тільки економічна помилка, а й політична недалекоглядність. На воєнно-політичний виклик країни соціалістичної співдружності змогли дати конструктивну відповідь, на економічний і науково-технічний - ні.

Вже в другій половині 70-х років виникла потреба в коригуванні Комплексної програми інтеграції. У 1976-1979 рр., коли в радянській економіці застій наближався до апогею, країнами-членами РЕВ було прийнято п'ять Довгострокових цільових програм співробітництва /ДЦПС/. Здавалося, вихід знайдено - Інтеграція буде поглиблюватися, посиляться фактори зростати продуктивності праці в промисловості й сільському господарстві, а інтенсифікація, нарешті, торкнеться провідних галузей економіки та взаємного співробітництва.

Та цього не сталося. Програми виявилися не підкріплені ні фінансовими, ні матеріальними ресурсами. Лише після прийняття ДЦПС з'ясувалося, що для їх реалізації потрібно щонайменше 150 млрд. перевідних карбованців, яких не було. Темпи економічного розвитку соціалістичних країн продовжували падати. В радянській економіці на початку 80-х років настали "чисто застійні часи", коли темпи зростання мали суто символічний характер. Взагалі економіка країн-членів РЕВ що не знала таких низьких темпів розвитку, як у 1976-1985 рр. Другий десяток років майже не змінювалася частка країн РЕВ у світовому національному прибутку та у валовій продукції промисловості /відповідно - 25% і 33%/. Намагання деяких науковців виправдати таке становище знов-таки несталистю світового капіталістичного господарства на цей раз виглядало зовсім не серйозно. Про який рівень соціалістичної економічної інтеграції могла йти мова, якщо майже не змінювалася матеріально-технічна база і застиг на рівні 50-х років механізм взаємовідносин? Екстенсивна економіка зумовлювала екстенсивне співробітництво. Розвинуті капіталістичні країни вже давно намагаються продавати не сировину і паливо, ре-

сурси яких не поновлюються, і навіть не громіздку техніку, а ідеї, яких, поки існує людство, не вичерпає ніякий прогрес, навпаки, множить їх кількісно і якісно. Нині ж частка наукомісткої продукції країн РЕВ у світовій торгівлі становить лише 1,5%.

Недоліки товарообміну країн соціалістичної співдружності криються, на наш погляд, не тільки в надбудові, вони закладені у фундаменті співробітництва. В період становлення міжнародних відносин нового соціалістичного типу не вистачило наукових сил і політичної волі, щоб в умовах панування сталінських схем розвитку забезпечити розгортання економічної діяльності країн соціалізму з урахуванням інтересів усієї співдружності. Поділ праці формувався на основі наявних ресурсів, радянський досвід сприймався як еталон. Внаслідок цього економічні структури соціалістичних країн не доповнюють, а повторюють одна одну. Високий рівень замкнутості національного відтворення заважає об'єктивним процесам інтернаціоналізації продуктивних сил і виробничих відносин країн-членів РЕВ. Створені з допомогою СРСР у соціалістичних країнах гігантські підприємства пожирають величезну кількість палива, сировини, електроенергії, які здебільшого поставляє знов-таки Радянський Союз.

Рік у рік СРСР бере на себе великі, зобов'язання на поставки в соціалістичні країни нафти, газу, електроенергії. Паливно-сировинна група становить близько 2/3 вивозу радянських товарів в інші країни-члени РЕВ. Наскільки це важливо для них, красномовно свідчать такі цифри: нафтою і нафтопродуктами СРСР забезпечує членів РЕВ майже на 80%, природним газом - 99, кам'яним вугіллем - більш як на 70%. Навіть такій потужній економіці, як радянська, надмірні навантаження можуть завдати шкоди. Невпинне зростання потреб у сировині, паливі, електроенергії за умов переважно екстенсивного розвитку вимагає спільних господарських дій, насамперед на території СРСР, У дванадцятій п'ятирічці країни-членів РЕВ здійснюють ряд проектів - освоєння нафтогазових родовищ Прикаспійської низовини, будівництво магістрального газопроводу Ямбург - Західний кордон СРСР, Криворізького гірничо-збагачувального комбінату, АЕС і АТС, розширення об'єднаної енергосистеми. На території УРСР зацікавлені сторони споруджують Хмельницьку АЕС, від якої лінія електропередач протягнеться до Жешува /ПНР/, і Південноукраїнську АЕС з проводами до Ісакчі /СРР/ і Добруджі /НРБ/.

Щоправда, після чорнобильської трагедії сумнівно, щоб і населення УРСР було зацікавлене в будівництві цих атомних електростанцій. Масштаби експортних поставок Радянським Союзом сировини і палива ще більше розрослися, коли газ почали перекачувати далі, на захід. Виникає парадоксальна ситуація - через Україну проходить не один потужний газопровід, а більшість сіл республіки не газифіковано. І це не єдиний приклад соціальних гримас ще тієї, "економічної економіки". Звичайно, братнім країнам треба допомагати паливними і сировинними ресурсами, тим більша, що й на безплатно це робиться. Треба і в світовій торгівлі триматись на рівних, щоб на валюту придбати потрібні для народного господарства машини і устаткування. Та коли вже нічого буде продавати, то доведеться, як кажуть, повертатись з базару. За деякими підрахунками, при нинішніх темпах споживання енергоресурсів запасів вугілля на планеті вистачить на 80 років, нафти - на 40, газу - на 50 років. Ми ж прийняли раніше зобов'язання справно виконуємо, рухаємося, так би мовити, по інерції, хоч і багато на цьому втрачаємо /в 1985-1988 рр. - 37 млрд. крб. за рахунок падіння цін на нафту на світовому ринку/. Такі недоречності мають, на наш погляд, скоріше ідеологічне обґрунтування, ніж економічне чи соціальне.

З наведених фактів випливає ще один суттєвий недолік у сфері економічної інтеграції соціалістичних країн - соціальний. Довгий час пріоритети у взаємному співробітництві відводилися вирішенню переважно економічних проблем, розширеному відтворенню виробництва засобів виробництва. Соціальна ж сфера залишалася десь на другому плані. Це чітко виявлялося у відсутності стійких коопераційних зв'язків у галузі легкої і харчової промисловості, сільського господарства, сфери послуг.

У 80-х роках правлячі комуністичні і робітничі партії країн-членів РКВ взяли курс на забезпечення необхідних умов для поглиблення співробітництва, на його інтенсифікацію і посилення соціальної орієнтації. Цілком закономірно, що вирішальною підмогою корінних зрушень на цьому шляху визначено прискорення темпів науково-технічного прогресу.

На окремих напрямках науки Радянський Союз і братні соціалістичні країни перебувають на передових рубежах. В деяких галузях фундаментальних і прикладних наук вони випереджають розвинуті капіталістичні країни, з досягненнями яких фактично і пов'язується так званий "світовий рівень". Щороку за рубежам патентувалося в

середньому до 10 тис. винаходів, здійснених у країнах-членах РЕВ. Взагалі винаходи вчених і спеціалістів країн соціалістичної співдружності становлять близько 40% світового фонду. Але одна справа розвивати науку, робити винаходи, подавати раціоналізаторські пропозиції і зовсім інша-впроваджувати все це в життя. На практиці виходило так, що новітні досягнення науки і техніки нерідко не використовувалися. Виконуючи Комплексну програму соціалістичної економічної інтеграції, країни-члени РКВ щорічно створювали 200-300 нових чи поліпшених зразків машин, приладів і устаткування, розробляли або вдосконалювали 100-150 технологічних процесів, 100-200 видів матеріалів і препаратів. Це немало. Однак 3/4 нових видів машин, технологій, матеріалів, одержаних в результаті співробітництва, використовувалися тільки в одній країні, що була, як правило, координатором проблеми. Спеціалізація і кооперування виробництва, які дають найбільший економічний ефект, поширювалися лише на одну десяту частину розроблених спільними зусиллями продукції і технології. Якщо взяти до уваги, що в 1971 р. частка спеціалізованих поставок у радянському експорті машинно-технічних виробів у країни-члени РЕВ становила 11,5%, а на середину 80-х років – 20%, то скільки ж десятиліть потрібно за таких темпів для досягнення оптимальної частки спеціалізованих поставок? /В розвинутих капіталістичних країнах вони в цілому становлять 40-50%, у країнах РЕВ - 1-3%/. Отже, думається, треба докорінно змінювати методи співробітництва, щоб досягти повного впровадження в життя усього досягнутого і в достатньо короткі строки, аби здобутки не втратили свого значення.

Причинами зволікань з впровадженням є і недостатня поінформованість про результати досліджень та нові конструкторські рішення, і значний рівень затрат на виготовлення нової техніки, і ряд суб"єктивних факторів. Та найголовніше вбачається в тому, що немає механізму, який би автоматично зближував науку й виробництво, органічно їх поєднував, ставав на перешкоді технічно відсталим підприємствам, безплідним науковим установам. Нинішня ж організація економіки в СРСР та ряді інших соціалістичних країн погано сприймає наукові ідеї, нерідко спотворює і губить їх. На сторінках журналу "Комуніст України" /1989, № 1/ академік АН УРСР А.М. Гродзінський так сформулював своє бачення першочергових завдань радянської науки: "Кожна конкретно наука повинна відповідати своєму прямому призначенню:

забезпечувати відповідну галузь народного господарства або народної освіти, медицини і т.д. необхідними знаннями, прогнозами і технологіями. Якщо вона при цьому навіть не буде вражати світовими досягненнями, а сприятиме прогресові рідної країни, то цього буде цілком достатньо. Наука - не спорт, можна обійтись без рекордів". Це, звичайно, програми-мінімум, і прагнути треба до максимуму, пам'ятаючи, що самотужки і кавалерійськими наскоками його не досягти. Разом з тим продовжують виходити праці, автори яких легковажно ставляться до відставати соціалістичних країн від капіталістичних в технічному виробництві і якості продукції. Так, у монографії "СССР и братские социалистические страны Европы в 70-е годы" /М., Наука, 1988/ вони відчайдушно заявляють, що в країн соціалістичної співдружності, і насамперед у Радянського Союзу, вже нині в можливість ліквідувати розрив у сучасній промисловій технології, якою володіють промислово розвинуті капіталістичні держави /с.78/. Насправді ж, науково-технічний потенціал країн-членів РЕВ лише кількісно не поступається потенціалу провідних капіталістичних держав. Як відомо, до основних кількісних характеристик належать дані про чисельність інженерно-технічних і наукових працівників, науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій, про фінансові витрати на розвиток науки тощо. Тут - усе гаразд, ми попереду всіх країн. Що ж до якості, то структура торгівлі країн-членів РЕВ із Заходом більш типова для країн, що розвиваються. В 1981-1985 рр. через низьку конкурентоспроможність чистка машин і устаткування в експорті європейських країн-членів РЕВ до розвинутих капіталістичних держав становила лише 6%. Тому наївно думати, що коли в застійні часи світовому рівню відповідало, скажімо, 20% продукції СРСР, то найближчим часом відповідатимуть уже всі 100%. За останні двадцять років СРСР ні на крок не просунувся у подоланні відставати від США в продуктивності праці у промисловості /55% рівня США/ і сільському господарстві /20%/. Розрив у рівні національного доходу також не скорочується з 1970 р. Це вже давно, здається, мало насторожувати. Натомість лунало: "Ось уже в наступній п'ятирічці...". На жаль, вислови на зразок "вжиті заходи повинні покласти початок...", "грандіозні масштаби нових звершень., продовжують відволікати від реальних проблем, які не підкріплені ділом постановами не вирішуються. Цілком слушно зазначив Е.А.Шеварднадзе на нараді міністрів закордонних справ союзних республік /1987 р./ про те, що в епоху крутих структурних зрушень

у світовій економіці застій для країни і всього соціалізму в цілому став серйозним ризиком - політичним, воєнним, економічним, духовно-моральним. Лише революційна за своєю суттю перебудова здатна перевести економіку країн соціалістичної співдружності на рейки інтенсивного розвитку, розв'язати внутрішні соціальні проблеми і створити передумови для виходу на передові рубежі світової науки і техніки по всьому фронту.

Комплексна програма науково-технічного прогресу країн-членів РЕВ /КП НТП/, прийнята в грудні 1985 р. на позачерговій сесії РЕВ, мала дати новий імпульс співробітництву країн-членів РЕВ. Виробленій програми диктувалося насамперед внутрішніми соціальними й економічними проблемами країн соціалізму. Водночас вона має і далекосяжні політичні цілі - посилити вплив соціалістичної співдружності на міжнародні економічні відносини, сприяти зміцненню миру і міжнародної безпеки, проведенню ефективного роззброєння.

Оскільки у всіх галузях науки і техніки неможливо досягти негайного успіху, країни-члени РЕВ вирішили зосередити свої зусилля на п'яти основних напрямках: електронізація народного господарства, комплексна автоматизація, атомна енергетика, нові матеріали і технології їх виробництва та обробки, біотехнологія. В рамках КП НТП виділено 93 проблеми /на 1989 р. - 95 /, розробку яких доручено очолити радянським організаціям, що мають достатню дослідну й експериментальну базу, досвідчених спеціалістів, досягли помітних успіхів у своїй діяльності. Разом з позитивними якостями провідних радянських інститутів міжнародне співробітництво соціалістичних держав успадкувало, на наш погляд, й систему бюрократичних процедур, які автоматично не зникли після початку перебудови в СРСР. Вже в березні 1986 року на ХХУІ з'їзді КПРС президент АН УРСР академік Б.С.Патон звертав увагу на те, що динамічна і раціональна за своєю природою діяльність по прискоренню науково-технічного прогресу наштовхується на безліч перепон, а живе діло "підмінюється пустою паперотворчістю". В головних організаціях з'явилася тенденція до підведення під завдання програми вже готових розробок, що не відзначаються ні новизною, ні системним підходом. В їх діяльність намагаються активно втручатися міністерства, порушуючи прямі зв'язки підлеглих їм підприємств. Недостатня конкретність КП НТП, її галузевий характер призвели до дроблення окремих проблем на

сотні завдань. Економістам довелося визнати: проблеми у цілому становлять для народного господарства інтерес, окремо взяті завдання - ні. Тому контрактами охоплено виконання не всіх компонентів проблем, а без цього, зрозуміло, важко чекати позитивних зрушень. Більше того, перші результати виконання КП НТП показали, що в умовах існуючого механізму взаємовідносин відповідні сторони не поспішають укладати угоди на основі завершених розробок, розвивати спеціалізацію і кооперування. Ті угоди, що були підписані, здебільшого немає підстав відносити до найбільш ефективних, вони мало орієнтуються на серійне виробництво.

Із запланованих КП НТП до 2000 р. 1300 видів нових технологій, матеріалів і виробів у 1966-1988 рр. науково-дослідні і проектно-конструкторські роботи завершені по 300. Це не так багато, але непокоїть інше: розробки знову спинилися на стадії дослідних зразків. Давно існуючий бар'єр на шляху технічного прогресу подолати так і не вдалося. Колективно прийняті рішення гальмуються проблемою насичення соціалістичного ринку товарами народного споживання, яку країни РЕВ не змогли вирішити ні національними, ні інтернаціональними засобами. Це підриває авторитет самої Ради, оскільки висловлена на 44-й сесії РЕВ ідея дев'яти її членів про поступове формування умов для вільного переміщення товарів, послуг та інших факторів виробництва з метою утворення в перспективі об'єднаного ринку була зведена нанівець впровадженням нових митних правил з боку Болгарії, НДР, Польщі, Чехословаччини, СРСР, а нещодавно і Румунії. До речі, глава делегації СРР на згаданій сесії був єдиним, хто заявив, що вважає створення об'єднаного ринку країн-членів РЕВ актуальним завданням.

Створюється враження, що Рада не спроможна оперативного вплинути на мобілізацію внутрішніх ресурсів для задоволення первинних потреб народів, які здавна називають себе братніми. Навряд чи вплив іноземних туристів є причиною кризи в торговельній мережі соціалістичних країн. У Чехословаччині, наприклад /а вона однією з перших запровадила нові правила на своїх кордонах/, покупки туристів становлять лише 1% роздрібного товарообороту країни. Вжиті протекціоністські заходи, на наш погляд, свідчать про нездатність належним чином управляти виробництвом і ринком, про рихлість соціалістичної економічної інтеграції.

Напрошується такий висновок: адміністративно-розподільча система регулювання взаємного обміну країн-членів РЕВ вже давно

пережила себе. Вихід на нашу думку, вбачається лише у запровадженні економічних методів господарювання й регулювання взаємовідносин, використанні ефективних методів управління міжнародним соціалістичним ринком, у розвитку здорової соціалістичної конкуренції.

Як же реагує на перехід до нової моделі господарювання найбільша за масштабами в рамках РЕВ радянська економіка? Переведені на госпрозрахунок підприємство в умовах дефіциту найпростіших товарів, опираючись на монополію міністерств і відомств, більше зацікавлені в негайному одержанні прибутків, чого не може забезпечити наукомістка продукція. На порятунок приходять держзамовлення, але воно нерідко паралізує самостійність підприємств. Замкнуте коло? Вважається, що в умовах радикальних економічних реформ в СРСР й інших країнах-членах РЕВ проблему впровадження вирішать кооперативні організації, рух науково-технічної творчості молоді, реклама, виставки, ярмарки. Сумнівним здається такий розрахунок. Якщо конкретним виробникам не вигідно або байдуже впроваджувати нову техніку чи технологію, то змусити їх до цього не зможуть ні кооперативи, ні заклики, ні залишки командно-адміністративної системи.

Невирішеність ряду проблем соціалістичної економічної інтеграції /економічних, правових, валютно-фінансових/, різнобій у ціноутворенні, інфляційні процеси в умовах зростаючого дефіциту товарів свідчать про помилки в теорії і практиці соціалістичного будівництва в країнах-членах РЕВ та їх зовнішньоекономічних відносинах. Можливо, колективна концепція міжнародного соціалістичного поділу праці на 1991-2005 рр. сприятиме зменшенню їх кількості і пом'якшенню проявів. Їх розроблено на основі рішень з'їздів братніх партій з питань соціального і економічного розвитку соціалістичних країн, з урахуванням підсумків Економічної наради на найвищому рівні, робочої зустрічі керівників комуністичних і робітничих партій 1986 р. і засідань сесії Роли Економічної Взаємодопомоги. Колективній концепції відводиться роль бази в узгодженні економічної політики у галузях, пов'язаних із взаємним співробітництвом, з заінтересованими країнами - і в інших галузях народного господарства.

Отже, прискорити економічне зростання країн-членів РЕВ і вирішити соціальні завдання спроможна тільки добра узгоджена внутрішня і зовнішня політика, революційна за суттю, демократична за характером. До 2000 р. ми, звичайно, не зрівняємося із США та

Японією за рівнем техніки і технології. Добре було б, на наш погляд, якби до цього часу вдалося досягти якісних змін у психології і поведінці людей, у їхніх взаємовідносинах з технікою та природою, отворити потрібні умови для інтенсифікації економіки на базі науково-технічного прогресу. Пусті обіцянки на зразок "наздогнати і перегнати" у той час, як економіка хронічно не сприймає технічний прогрес, деморалізують організаторів і безпосередніх учасників суспільного виробництва. Плоди перебудови на замовлення не визрівають. До них треба терпеливо допрацюватись, враховуючи позитивний і негативний досвід економічних перетворень в Угорщині, Польщі та Югославії і не вдаючись до привласнення права на визначення шляхів соціалістичного будівництва і розуміння соціалізму як суспільного ладу.

Враховуючи труднощі економічного розвитку й поглиблення міжнародного співробітництва, ряд вчених, у тому числі Академії наук УРСР, висловлюється за радикальні зміни в справі організації науки й виробництва. Провідною ідеєю є формування інтегрованих моделей перебудови наукової і виробничої діяльності. Зокрема, академік Б.Є.Патон, академік АН УРСР Ю.Ю.Глеба та інші відстоюють принципи фінансування не наукових організацій, а конкретних наукових проблем, створення нової системи цінностей в творчих колективах. Вчені ведуть мову про звуження кола завдань, здійснення прориву на світовий ринок там, де є достатні для цього ресурси й оригінальні розробки. Член-кореспондент АН УРСР Г.М.Добров виділив три моделі перебудови: економічну, організаційну й інноваційну. Суть їх зводиться до необхідності запровадження госпрозрахунку для наукових установ з урахуванням їх специфіки, послідовної демократизації, корінного поліпшення підготовки кадрів, вибору тем, орієнтованих на найвищі досягнення.

Велика роль відводиться прямим зв'язкам. Нині їх здійснюють понад 1600 радянських підприємств і організацій, у тому числі й УРСР. Прямі зв'язки у відносинах між соціалістичними країнами почали налагоджуватися ще в 50-і роки. Вони виявилися ефективнішими порівняно з іншими формами співробітництва. Та використовувалися й використовуються їх потенційні можливості не повною мірою. Відомо, що рішення органів РЕВ мають рекомендаційний характер. Партнери по співробітництву так до них і ставляться. Тому, прямі зв'язки справляють на розвиток товарообміну мізерний вплив. Гадаємо, що становище може змінитися лише в процесі надання підприємствам

гарантованої самостійності для здійснення ними зовнішньоекономічних і науково-технічних зв'язків. Це, по-перше. По-друге, варто було б знести до мінімуму діяльність численних посередників, які нерідко просто паразитують на поглибленні двосторонніх контактів.

Складовими частинами радикальних змін у зовнішньоекономічній діяльності СРСР мають стати закон про перебудову керівництва економікою і соціальною сферою в союзних республіках на основі розширення їх суверенних прав, самоврядування і самофінансування та інші закони, проекти яких нині розробляють. Перші документи, опубліковані з цих питань, свідчать про половинчастість і обережність задумів їхніх авторів. Із "Загальних принципів перебудови" випливає, що в Радянському Союзі соціалістичний ринок що тільки починає формуватися, хоч півроку назад вже йшлося про об'єднаний міжнародний соціалістичний ринок. Ні та, ні інша проблема теоретично не розроблені, до того ж до ринку, як і до конкуренції, в країнах РЕВ тривалий час ставилися просто вороже. Передбачається, що союзні республіки самостійно зможуть вирішувати всі питання зовнішньоекономічної діяльності в межах компетенції, встановленої законодавством СРСР. Все було б добре, якби це межі були економічно обгрунтовані, а не створювали чергові крісла для необюрократичного апарату. В зв'язку з цим, на наш погляд, варто по-іншому сформулювати провідний принцип перетворень: НЕ "сильний центр - сильні республіки" /центр вже був достатньо сильним, до чого це призвело, знаємо і ми, знають і в соціалістичних країнах/, а "сильні республіки - сильний Радянський Союз". Вважаємо, що саме при такому підході республіки, регіони, окремі підприємства і організації зможуть ефективно розвивати прямі зв'язки із зарубіжними партнерами, прикордонну торгівлю, туризм, створювати спільні виробничі об'єднання і наукові центри. Тільки реальна, а не примарна, обставлена численними інструкціями, влада місцевих органів управління, самостійність підприємств зможуть забезпечити практичне використання переваг міжнародного поділу праці, досягнень світової науки і техніки.

Здійснювані в країнах-членах РЕВ проекти і програми, крім усього іншого, мають на меті зміцнення техніко-економічної незалежності від капіталістичних держав. Але це зовсім не означає, що активізація їхньої ролі в світовому поділі праці можлива без вивчення досвіду співробітництва країн, що належать до іншої соціальної

системи. Наш досвід планового регулювання окремих економічних процесів, використання міжнародної валюти досить добре відомий на Заході. Оскільки там досягли значно вищого рівня інтеграції, то на гріх було б дещо запозичити. На цьому шляху ще не поодинокими в прояви догматичних уявлень минулого, які заважають впровадженню економічних засад міжнародного співробітництва. Політичні мотиви нерідко превалюють над об'єктивними економічними законами, тому точнісінько як всередині країн соціалізму економічні реформи не можуть набрати сили без політичних змін, так і у міжнародних відносинах не варто сподіватися на успіхи економічного співробітництва без зрушень у співробітництві політичному. Це також означає, що співробітництво соціалістичних країн і його вплив на соціально-економічний прогрес соціалістичної системи будуть настільки ефективними, наскільки послідовно, швидко й результативно здійснюватиметься перебудова соціалістичного суспільства в Радянському Союзі й інших братніх країнах, наскільки в усьому світі стверджуватиметься нове мислення.

Важливе значення для активізації взаємного співробітництва країн-членів РЕВ має перебудова діяльності самої Ради Економічної Взаємодопомоги. Її можна визначити як "перебудову на марші". Протягом сорокарічної діяльності РЕВ організаційна структура Ради оновлювалася і вдосконалювалася, лише пристосовуючись до умов господарювання країн-членів РЕВ та їх зовнішньоекономічних зв'язків. Якщо в 1956 р. діяло лише сім галузевих і функціональних органів РЕВ, то протягом наступних двадцяти років їх кількість настільки зросла, що у 80-х роках довелося приймати рішення про скорочення або реорганізацію 19 органів Ради, а в їх рамках – десятків постійних і тимчасових робочих груп. Як і раніше, ніяких наднаціональних форм і методів діяльності в РЕВ не передбачається. Разом з наданням широких прав підприємствам і організаціям для міжнародного співробітництва відпала потреба зберігати громіздкий механізм галузевого управління в РЕВ. Її діяльність буде зосереджуватися на виробленні стратегічних рішень соціалістичної економічної інтеграції, узгодженні економічної і науково-технічної політики братніх держав, на визначанні планових і товарно-грошових механізмів та правових норм інтеграції.

Свідченням готовності РЕВ розвивати широкі міжнародні зв'язки з усіма країнами світу і економічними угрупованнями є налагодження офіційних відносин з Європейським Економічним Співтовариством. Ці

дві економічні організації з вини то однієї, то іншої сторони протягом більш як тридцяти років не могли досягти домовленості про взаємодію. Був час, коли в РЕВ не хотіли й слухати про визнання "Спільного ринку", чекали на його неминучий крах, до якого мали призвести антагоністичні суперечності, властиві капіталізму. До того ж, сама інтеграція розглядалася як щось протиприродне, несумісне з національним суверенітетом. І в тому, і в іншому випадках теоретичні установки виявилися помилковими. Їх було виправлено, і між представниками РЕВ і ЄЕС розпочалися ділові переговори. Вироблення компромісних рішень тривало понад дванадцять років, протягом яких доводилося розглядати поряд з економічними й політичні проблеми. Нарешті, в червні 1988 р. між РЕВ і ЄЕС було підписано Спільну декларацію, яка стала першим кроком у розвитку відносин між двома найбільшими міжнародними економічними організаціями. Хоча РЕВ і ЄЕС представляють різні соціальні системи і мають неоднакові ріпні інтеграції та повноважень, їхні інтереси великою мірою збігаються, особливо в галузі енергетики, охорони навколишнього середовища, науково-технічного прогресу. Тому співробітництво між ними не тільки можливе, а й необхідне, корисне.

Нинішня перебудова співробітництва країн-членів РЕВ має наметі всебічне сприяння інтенсифікації, динамічному й гармонійному розвитку народного господарства країн-членів РЕВ, зростанню добробуту народів на основі науково-технічного прогресу, поглиблення планомірної взаємодії між країнами-членами РЕВ на основі розширення спеціалізації й кооперування виробництва, повніше задоволення потреб у передовій техніці і технології, паливі, енергії, сировині, продуктах харчування і товарах народного споживання, прискорення вирівнювання рівнів економічного розвитку СРВ, Республіки Куба і МНР та європейських соціалістичних країн-членів РЕВ. Це ті завдання, які фактично й раніше перебували в полі зору РЕВ. Та кредит довір'я не може бути безстроковим, його потрібно виправдовувати. Чи справді вжиті заходи мають кардинальний характер, покаже час. Поки що доводиться констатувати: економічне співробітництво країн-членів РЕВ ще не справляє очікуваного впливу й підвищення ефективності їх народного господарства, оперативне вирішення проблем соціалістичного поділу праці. Перебудова механізму багатостороннього співробітництва і соціалістичної економічної Інтеграції триває. Без цієї перебудови співробітництво в рамках РЕВ не зможе стати рушійною силою внутрішнього оновлення країн-членів РЕВ.

Звичайно, історія співробітництва країн-членів РЕВ не є суцільним ланцюгом проблем. Однак, час прийняття відповідальних рішень і їх виконання, безумовно, настав.